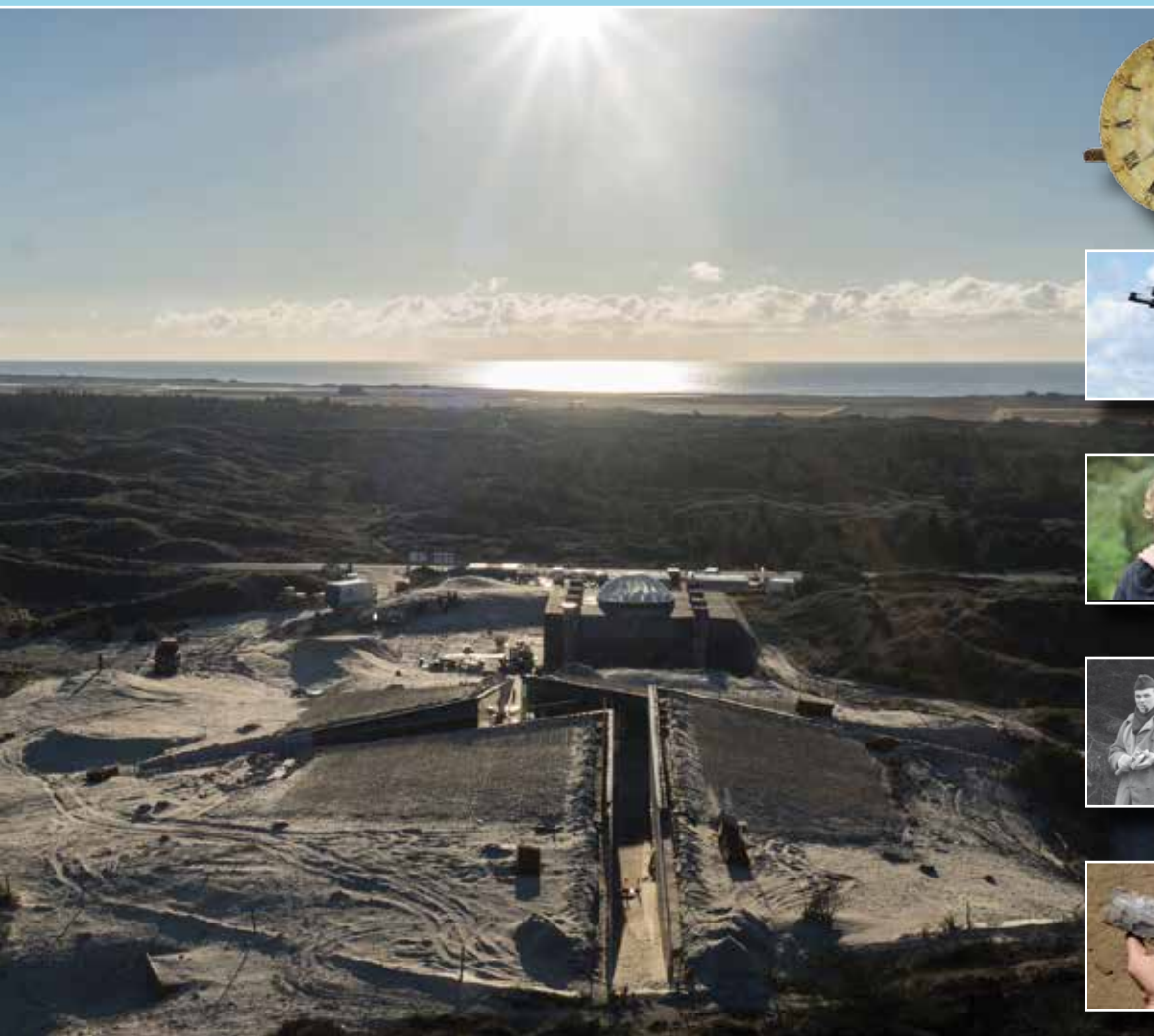

opdatering

Årbog for Vardemuseerne
& Ringkøbing-Skjern Museum

2016

opdatering

Årbog for Vardemuseerne &
Ringkøbing-Skjern Museum 2016

opdatering
Årbog for Vardemueerne
& Ringkøbing-Skjern Museum 2016

© Forfatterne, Vardemuseerne
& Ringkøbing-Skjern Museum 2017

Redaktion: Christian Ringskou og Tine Lorange

Korrektur: Harriet Ludvigsen

Grafisk tilrettelæggelse: Tine Lorange

Fotos og illustrationer: med mindre andet er angivet
ved de enkelte fotos og illustrationer tilhører
billedmaterialet i denne bog Vardemuseerne,
Ringkøbing-Skjern Museum eller Arkæologi Vestjylland

Alle kort, Danmarks Højdemodel og
ortofotos: ©Geodatastyrelsen

Skrift: Myriad Pro

Papir: 130g Silk

Omslag: 250g Arktika

Tryk: Strandbygaard Grafisk A/S, Skjern

ISBN 978-87-89834-96-2

ISSN 1903-9581

Kære Læser!

At udgive en årbog medfører en lang række rutiner og gentagelser. Først skriver de venlige redaktører til de potentielle skribenter og beder om forslag til artikler. Det får ofte mange til at love at skrive. Så beder de tålmodige redaktører om artiklerne. Og de rykker for dem. Dernæst skriver de flittige skribenter, og der kommer en ordentlig bunke artikler, der kræver mere eller mindre redaktion af de travle redaktører. Nogle af artiklerne kommer endog til den aftalte tid. Så rykker de let stressede redaktører for de artikler, der var lovet men ikke afleveret. Og pludselig – få minutter før deadline – er der 25 artikler og mere end 200 siders spændende læsestof. Den sidste del opleves hvert år som et mirakel både af de glade redaktører og af alle os andre.

Mellem to årbøger ligger selvfølgelig et helt års arbejde på museerne. Med udgravninger og udstillinger; med forskning og formidling; med arkivstudier, magasinstudier, feltstudier, registreringer og kasseringer. Med vedligeholdelse af bygninger, ombygning, nybygning og med administration og bogholderi. Med udvikling af nye undervisnings-tilbud og afvikling af velafprøvede. Med nye metoder i feltet, med at lære nyt udstyr at kende og med at svare på bunker af spørgsmål fra interesserede borgere.

Og det er i virkeligheden det, der er det mirakuløse: Mellem alt dette arbejde, får de to museers engagerede medarbejdere hvert år tid til at skrive om nogle af alle de

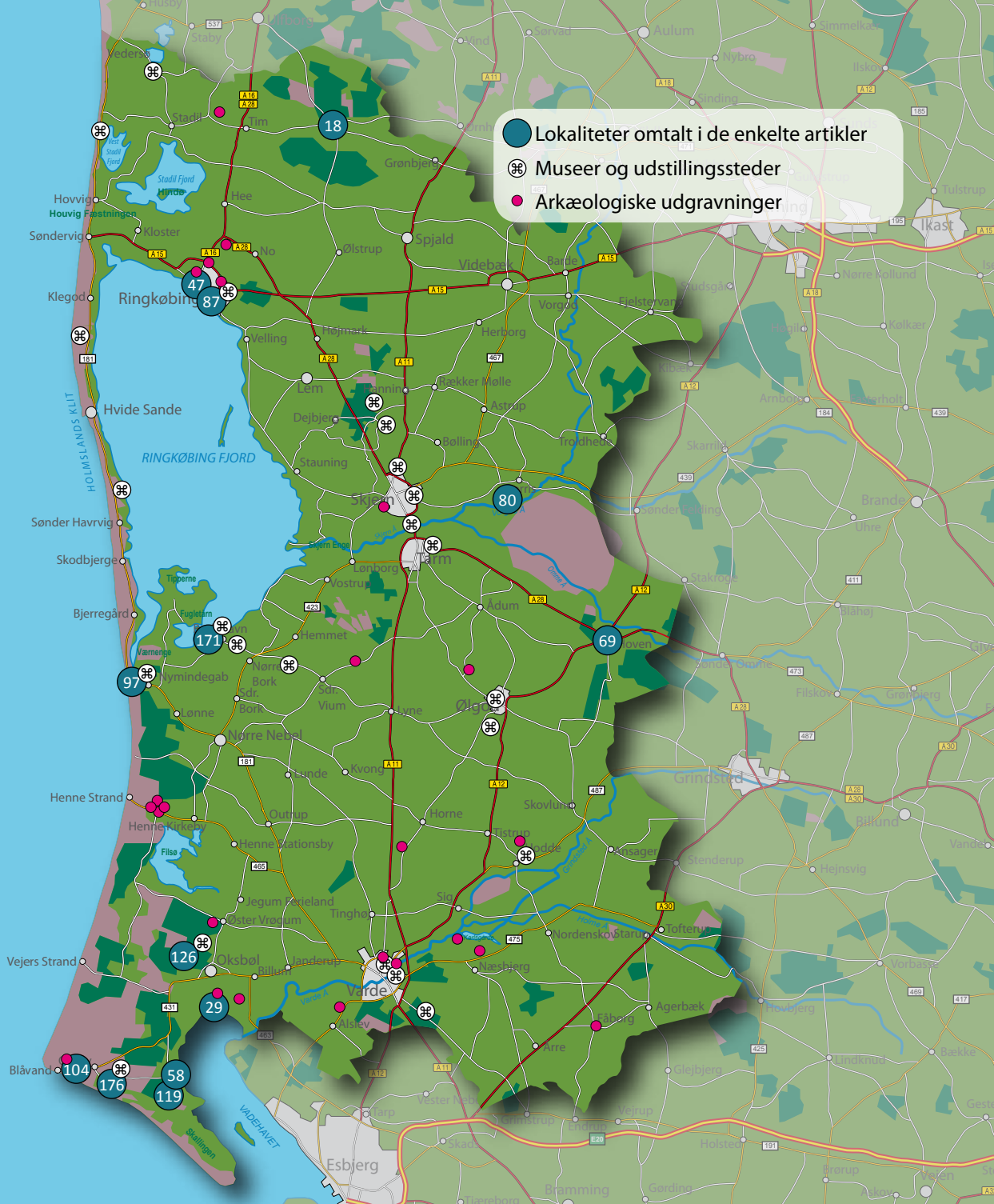
ting, de går og arbejder med. Og nogle af disse artikler er altså blevet til denne årbog.

Tak til Niels Windfeld Lund og Peder Gammeltoft for jeres bidrag til vores årbog. Tak til dygtige praktikanter, der kronede korte men værdifulde ansættelser med artikler. Tak til de mange medarbejdere på museerne, til de mange frivillige og til medlemmerne af museumsforeningerne for Jeres store arbejde og engagement: Det er det, mindst lige så meget som vore udstillinger og samlinger, der gør vores to museer til noget særligt. Tak til skribenterne for at have omformet noget af alt dette arbejde til gode, oplysende og inspirerende artikler. Tak til de hårdtarbejdende redaktører, der med en jernhånd i en fløjlshandske styrer os sikkert i havn med endnu en se- og læseværdig bog. Og endelig tak til Jer læsere for at købe og læse bogen. Det er jo i høj grad for Jeres skyld, vi tager rutinen én gang til. Men også fordi vi kan lide det.

God læselyst

Kim Clausen og Claus Kjeld Jensen

P.S. Museet for Varde By og Omegn har ved årsskiftet 2016/2017 ændret navn til Vardemuseerne, da museet fusionerede med NaturKulturVarde. Selvom artiklerne således vedrører arbejde, der er lavet under museets gamle navn udgives årbogen under det nye. Så alt er trods alt ikke ved det gamle...

Lokaliteter omtalt i de enkelte artikler

Museer og udstillingssteder

Arkæologiske udgravninger

Indhold

- 6** Museumsforeningernes årsberetninger
- 16** Årets gang i ArkVest
Af Lene B. Frandsen & Poul K. Jørgensen
- 18** På gennemfart i Torsted
Af Jonatan Rose Andersen
- 29** Gravplads med udsigt
Af Karen Bjelke Fisker & Stina Trolldoft Andresen
- 39** Ulvetider i 1600-tallets Vestjylland
Af Peder Gammeltoft
- 47** Jens Harpøth – Ringkøbings polyhistor
Af Niels Windfeld Lund
- 58** "Med Flid har jeg bestræbt mig"
Af Anders Kilgast Jensen
- 69** "En lavning i Terrænet, fyldt med Vand, uden Afløb"
Af Bjarke Kampp Hansen
- 80** Tiden går
Af Christian Ringskou
- 87** Vestergade
Af Christian Ringskou
- 97** Badehusene i Nymindegab
Af John V. Jensen & Tine Lorange
- 104** Hitler, naziguldet og de ungarske soldater
Af John V. Jensen
- 119** Ønsk dig ikke at have oplevet disse Dage...
Af John V. Jensen
- 126** Nedbrydning, forandring og en ny begyndelse
Af John V. Jensen
- 155** Samarbejde om læring
Af Pernille Ø. Sørensen
- 166** Begyndelsen på et formidlingssamarbejde
Af Anders Bloksgaard Poulsen
- 171** Frivillige Vikinger
Af Signe Øster Kæmpegaard
- 176** På vej mod "verdens bedste museum"?
Af Mette Bjerrum Jensen
- 184** Årets udgravninger
Af arkæologerne i ArkVest

Jens Harpøth – Ringkøbings polyhistor

Af Niels Windfeld Lund

De fleste, som kender lidt til Ringkøbings historie, har hørt om originalen Jens Harpøth (1758-1844). Mange historier beskriver ham som en lidt pudsig type, der gjorde mange mærkelige ting og dog alligevel var en driftig købmand.¹

Da min tip-tip-tipoldefar var bror til Jens Harpøth, har jeg også hørt mange af de historier i min barndom, så jeg blev noget overrasket, men også meget nysgerrig, da jeg senere dykkede ned i arkiverne og opdagede, at fortællingerne om "den pudsige Jens Harpøth" dækker over en seriøs udforskende, meget vidende, entreprenant, socialt ansvarlig, troende og kærlig person.

Jens Harpøth var helt sikkert en original, ikke bare forstået som en mærkelig person, men snarere som en unik skikkelse i en lille provinskøbstad, en person der havde fingeren på pulsen i forhold til, hvad der skete rundt om i verden på hans tid, og som reflekterede over livet i stort og småt og afprøvede det i sin lokale verden i Ringkøbing til stor undren for sine bymænd og bykoner.² Dette kommer ikke mindst til udtryk i hans bogsamling, hans private bibliotek, der gør ham værdig til at blive kaldt for en polyhistor, dvs. en meget lærd person. *Polyhistor* er "en betegnelse for en person med viden i mange fag. Omkring 1700 var de enkelte videnskaber vokset så meget i omfang, at en enkelt person vanskeligt kunne beherske flere (endsige mange) fag".³ Samtidig med at viden voksede indenfor alle mulige områder i 17-1800-tallet, voksede også bestræbelserne på at samle al denne viden, bl.a. gennem udarbejdelse af oversigtsværker og etablering af biblioteker. Inden man fik egentlige fagfolk med speciale på et enkelt område, havde man i denne tid, som vi kalder for oplysningstiden, mange personer i både Danmark og det

Akvarel af Jens Harpøth. Det Kgl. Biblioteks billedsamling.

øvrige Europa, som søgte at beherske flere områder både teoretisk og praktisk. I denne artikel vil jeg prøve at vise, hvordan Jens Harpøth var en sådan person, således at historien om ham ikke blot bliver en historie om en pudsigt person i Ringkøbing for 200 år siden, men også kan ses som Ringkøbings lille bidrag til den generelle historie om oplysningstiden i Europa i 17-1800-tallet.

Et universelt bibliotek

Jens Harpøth havde et bibliotek på ca. 130-160 bøger. 120 af dem er registreret med titel i boopgørelsen ved hans død. Hvis man registrerer dem i det danske universaldecimalklassifikationsystem, opdager man, at hans bibliotek stort set favner alle fagområder og dermed viser bredden i det intellektuelle univers, Harpøth levede indenfor. I skifteprotokollen er de ovenikøbet registreret klassevis, så der har sandsynligvis været orden på reolerne i Harpøths stue.⁴

Decimalklasse	antal bøger
00-07 Værker af almindeligt og blandet indhold	4
10-19 Filosofi, psykologi, videnskab og forskning	9
20-29 Religion	20
30-39 Samfundsvidenskab, pædagogik og folkekultur	20
40-49 Geografi og rejser, lokalhistorie	10
50-59 Naturvidenskab og matematik, antropologi og etnografi	14
60-69 Praktiske fag, lægevidenskab	25
70-79 Kunst, teater, film, musik, spil, idræt	1
80-89 Litteratur og sprog	15
90-99 Historie	13

En reflekteret troende borger

Religion	antal bøger
20 Den kristne religion i alm.	1
21 Naturlig religion	1
22 Biblen	4
23 Dogmatik	3
24 Trosliv, opbyggelse	5
25 Mission	1
26 Kirkens institutioner og arbejde	0
27 Kirkehistorie	3
28 Kristne kirker og sekter, kirkelig enhed	2
29 Religionsvidenskab	1

Jens Harpøth kommer ud af en engageret religiøs familie. Både hans moders familie, Tang-slægten og hans faders familie, Harpøth-slægten, var stærkt involverede i de gudelige bevægelser i Vestjylland, specielt den herrnhuttiske brødre-menighed. Hans moder, Anna Tang, flyttede til Christiansfeld og sluttede sig til brødre-menigheden, efter faderens død.⁵

Denne tilknytning til brødre-menigheden kommer tydeligt til udtryk i bogsamlingen. Den første bog er således *Evangeliske Taler, holdne i Berlin (1738) over den anden Troens Artikel, og over Luc. 24, 35 og Joh. 16, 16-23, i den Lutherske Kirke i Philadelphia, samt over Luc. 22, 44 og Matth. 26, 37-38 i Slotz-Kirken i Gelnhausen. Nu oversadt i det Danske til Velsignelse og Opmuntring for naadehungrige Sjele*. Det er en udgivelse fra 1773 med taler af Nicolaus Ludwig von Zinzendorf (1700-1760), grundlæggeren af den herrnhuttiske brødre-menighed og senere aktiv i Danmark. Zinzendorf var meget optaget af en religion, som udsprang af hjertet og af personlig tro på Jesus og Jesu blod.

Zinzendorfs *Evangeliske taler* var blot et af flere centrale værker i Harpøths bibliotek om brødremenigheden. Her var også *Idea Fidei Fratrum, Kurzer begriff der christlichen lehre in der evangl. Brüdergemeinde* fra 1779 skrevet af A.G. Spangenberg, også kaldet broder Josef, som sammen med Zinzendorf etablerede menigheden i Herrnhut i 1744 og to fremstillinger af brødremenighedens historie, *Det evangeliske Brødre-Unitets korte Historie i de ældre Tider og i Særdeleshed udi nærværende Aarhundrede* fra 1772 af David Crantz og *Geschichte der neuesten evangelischen Anstalten in England under sonderlich der Missions-societät in London* af Peter Mortimer (1750-1828).

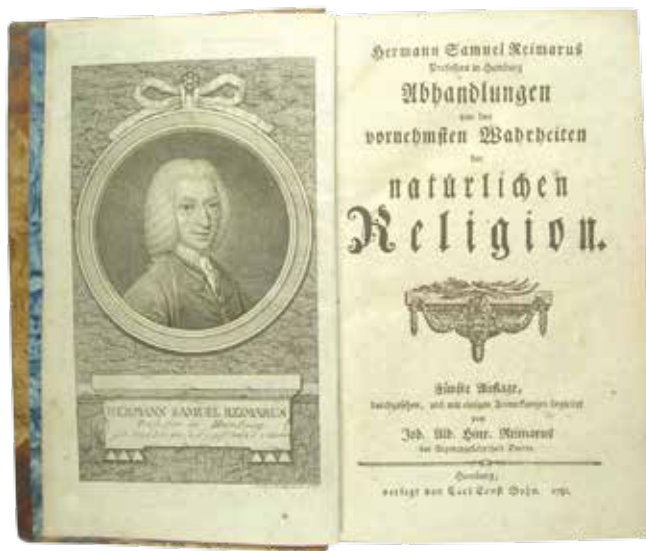
Disse værker skal ikke forlede en til at tro, at Jens Harpøth var en ukritisk tilhænger af brødremenigheden. I hvilken grad han selv havde en personlig tro, ved vi kun lidt om, men at han var dybt optaget af at finde ud af, hvad religion og tro handler om helt generelt, især om man kunne tale om en

"naturlig" religion, vidner flere af hans bøger meget tydeligt om. Således var der *Abhandlungen von den vornehmsten Wahrheiten der natürlichen Religion* fra 1754 af Hermann Samuel Reimarus (1694-1768). Reimarus var en central teologisk skikkelse i 1700-tallet, og fortaler for en fornufts-baseret, historisk-kritisk teologi. Han skelnede skarpt mellem en historisk Jesus og en mytologisk Jesus, mellem den historiske virkelighed og fortællingerne om historien.

Et tilsvarende værk var af Johan Arndt (1555-1621), kaldet for reformationens reformator *Vier Bücher vom wahren Christentum*. Arndt var stærk fortaler for en inderlig kristendom, og for at det kun var gennem bøn, man kunne nå Gud. Værket siges at være grundlag for flere religiøse retninger, specielt pietismen og dens krav om at leve et kristent liv fuldt ud.

Selvom der i de nævnte værker ofte skrives en del om "Wahrheit"/sandhed, så virker det som om, Jens Harpøth også vidste, at sandheden var vanskelig at finde, og at meget afhang af talekunst, af retorik, således som det fremhæves i den danske præst og teolog Christian Bastholms (1740-1819) *Den gejstlige talekunst* fra 1775. Harpøth prøvede også lidt selv i form af salmeskrivning.

Fleere af fortællingerne om Jens Harpøth tegner et billede af en person, som godt nok var gudfrygtig, men som også havde begge ben på jorden ligesom Erik Pontoppidan (1698-1764), forfatter til *Sandhed til gudfrygtighed, forklaring (med) Luthers katekismus* fra 1737. Pontoppidan var pietist, men lagde også vægt på at det drejede sig om at se på hele livet og samfundet, på livet på jorden og ikke blot på det hinsides. Han var således historisk interesseret og med til at starte *Danmarks og Norges Oeconomiske Magazin* og skrev også skønlitteratur. Det samme gælder to tyske teologer, Johann Martin Miller (1750-1814) og Johannes Kern (1756-1801), mændene bag trebindsværket *Beobachtungen zur Aufklärung des Verstandes und Verbesserung des Herzens. Eine Periodische Schrift* bd. 1-3, Ulm 1779-1782. Miller og Kern var ikke bare teologer. Miller var også digter og engageret i kunstnerisk naturdyrkelse gennem sine litterære værker

Abhandlungen von den vornehmsten Wahrheiten der natürlichen Religion fra 1754 af Hermann Samuel Reimarus

og digte, som også blev sat til musik af blandt andre Mozart og Beethoven. Kern var filosof og professor i logik. De skrev dette periodiske skrift sammen, hvor dele af Millers litterære værker blev publiceret, før de kom som selvstændige værker i hans eget navn. I en samtidig oversigt over litteratur blev værket beskrevet som "die hier durch erdichtete Geschichten und Scenen aus dem eigentlich bürgerlichen Leben bewurkt werden soll". Det vil sige, at det var en slags borgerlig dannelseslitteratur på religiøst grundlag.

Det sidste teologiske skrift, jeg vil nævne fra Harpøths bibliotek, er *Anleitung zur Historie der Theologischen Gelahrheit* af Gottlieb Stolle fra 1739. Gottlieb Stolle (1673-1744) var ligesom Pontoppidan, Miller, Kern og Mossin ikke bare teolog, men nærmere en polyhistor, én som interesserede sig for det hele. Således nåede han både at være jurist, professor i politik, bibliotekar og skønlitterær forfatter. Han var en af de første oplysningsfolk, som både forsøgte at formulere en overordnet åndelig moral og systematisk gennemgik mange fagområder, således også teologiens faghistorie.

En sund og driftig mand

Praktiske fag, lægevidenskab	antal bøger
60 Teknik alm.	2
61 Medicin, hygiejne	9
62 Maskinlære, varmeteknik, elektroteknik	0
63 Landbrug, skovbrug, havebrug og fiskeri	6
64 Hjem og husholdning	1
65 Handel og samfærdsel, søfart	3
66 Kemisk industri	3
67 Mekanisk industri	1
68 Håndværk	0
69 Byggeteknik	0

Johann Jacob Woyts *Gazophylacium medico-physicum oder Schatz-Kammer Medicinisch- und Natürlicher Dinge* fra 1761.

Fra Jens Harpøths skiftearkiv⁶ ved vi, at han var optaget, ikke bare af sit eget helbred, men generelt interesseret i sundhed, i sund livsstil, og det kommer også til udtryk i hans bogsamling, specielt i den medicinske afdeling.

Den første titel er Johann Jacob Woyts *Gazophylacium medico-physicum oder Schatz-Kammer Medicinisch- und Natürlicher Dinge* fra 1761. Johann Jacob Woyt var født i Elbing i 1671 og uddannet læge i København i 1697. Det var en håndbog i alle mulige medicinske midler uanset materiale, en slags medicinsk encyklopædi, datidens netdoktor.dk.

Harpøth var i det hele taget optaget af lægemidler og gik tilsyneladende meget grundigt til værks. Han havde således denne bog om eksperimentel kemi: *Erläuterte Experimental Chimie* fra 1775. Den er skrevet af den franske kemiker og farmaceut Antoine Baume (1728-1804), der havde stor betydning for udvikling af kemi i Frankrig gennem udvikling af en farmaceutisk skole baseret på den kemiske videnskab. Gennem udvikling af målemetoder og identificering af mange forskellige stoffer havde han en stor rolle i sin samtid som både kemiker og farmaceut.

Anviisning til *Technologie*, eller til Kundskab om Haandværker, Fabriker og Manufacturer, fornemmelig dem, som staae i nærmest Forbindelse med Landhuusholdningen, Politie- og Cameralvidenskaben, tilligemed Bidrag til Kunsthistorien fra 1777-1792

Jens Harpøth har næppe selv fremstillet lægemidler, men mere benyttet sig af et par husapoteksbøger, som fx *Mangors land-apotek*. Det er en norsk lægebog, J.A. Darelus' *Socken-apotek och någre huscurer* fra 1760, som blev oversat til dansk af Christian Elovius Mangor (1739-1801), på et tidspunkt landfysicus i Viborg, inden han blev stadsfysicus i København.

På flere billeder ses Jens Harpøth med to stokke, og det kan være, det skyldes at han har haft problemer med sit bentøj og har haft brug for en vis form for ortopædi. I så fald har han på linje med alle andre områder sat sig grundigt ind i emnet, da han i sin bogsamling har Percivall Potts *Wundarzeneykunst* (= kirurgi) hvis fulde titel er *Abhandlungen über verschiedener Gegenstände der Wundarzeneykunst*, oversat til tysk af Georg Ludwig Rumpelt og udgivet i 1779. Der var fire afhandlinger: Von der sogenannten Thranen-Fistel; von der Mastdarm-Fistel; Von der natur und folgen

der kopf-wunden; anmerkungen von Verrenkungen und Brüchen. Percivall Pott (1714-1788) var den første professionelle kirurg i England og grundlæggeren af ortopædien.

Men som nævnt var Jens Harpøth ikke bare interesse-ret i helbredelse, men også i en forebyggende sund livsstil, og her falder det helt naturligt, at han i sit bibliotek havde Christoph Wilhelm Hufelands værk *Kunsten at forlænge det menneskelige liv*, som blev udgivet på tysk i 1796 og på dansk i 1797, oversat af Johan Werfel. Den tager udgangspunkt i begrebet makrobiotik, som Hufeland er ophavsmand til. Hufeland betragtede makrobiotik som en videnskab, der på et højere filosofisk plan kunne både forbedre og helt konkret forlænge menneskers liv. Opskriften lød på ordentlig diæt og sund livsstil, som man ser eksempler på i flere af Harpøths projekter, fx en sundhedsseng.

Ligesom Jens Harpøth gik grundig til værks, når det gjaldt trosliv og livsførelse, var han også grundig, når det gjaldt forretningslivet. Han var ikke bare købmand, men drev også landbrug, garveri, tobaksindustri, skibsfart etc. I tråd med den nyeste handelsvidenskab, repræsenteret i *Versuch einer allgemeinen Einleitung in die Handlungs-Wissenschaft theoretisch und praktisch abgehandelt*, udgivet i 1762 med flere senere udgaver i Altona af boghandler David Iversen, og forfattet af Johann Carl May. Det særlige for May var, at han ikke opfattede *Handlungswissenschaft* som alene omfattende varehandel, men også produktion, skibsfart og landbrug, ligesom Jens Harpøth praktiserede.

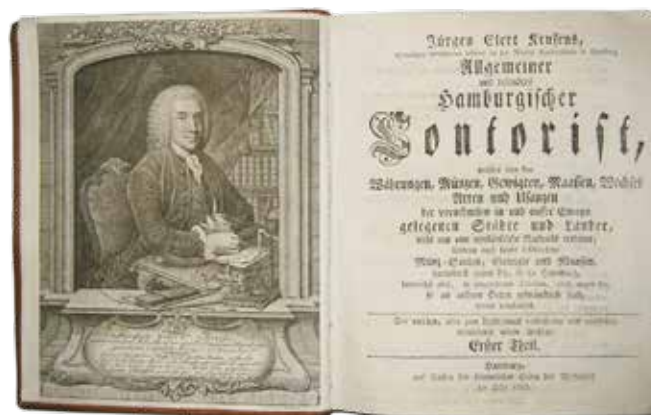
I naturlig forlængelse af at Jens Harpøth drev en forretningsvirksomhed på mange områder, var han optaget af hvad slags teknologi og materialer, man kunne bruge på alle livets områder, meget på linje med Johann Beckmann (1739-1811), naturvidenskabelig professor i Göttingen. Beckmann var en af de første til at tale om teknologi i meget bred forstand, som han gjorde i værket *Anviisning til Technologie, eller til Kundskab om Haandværker, Fabriker og Manufacturer, fornemmelig dem, som staae i nærmest Forbindelse med Landhuusholdningen, Politie- og Cameralvidenskaben, tilligemed Bidrag til Kunsthistorien* fra 1777-1792, der udkom

på dansk i 1798, oversat af Andreas Svendsen. Hele måden Beckmann opfatter teknologi som udvikling af relevante teknikker og maskineri, ligner det, Jens Harpøth aktivt prøvede indenfor alle mulige områder. Det, man samtidig kan undre sig over, er, hvordan han blev bekendt med alt det som skete rundt omkring, inklusiv hvordan han anskaffede sig disse bøger. Havde han fx forbindelse til andre innovative personer i enten Danmark eller ude i Europa? Det ved vi desværre ikke noget om, men måske dukker der ny viden op engang.

Ligesom på de andre områder havde Jens Harpøth ikke bare teoretiske og principielle værker, men også praktiske håndbøger vedrørende forretningslivet som fx Jürgen Elert Krusens *Allgemeiner und besonders Hamburgischer Contorist* fra 1784. Det er en praktisk håndbog i handel med udlandet, som handler om valutakurser og andre pengeforhold specielt i Hamburg, men også andre steder i verden.

Harpøth var en aktiv købmand lige indtil sin død som 86-årig i 1844. Af boopgørelsen fremgår det, at han havde et meget omfattende varesortiment. Han var tilsyneladende meget bevidst om at levere den rette vare til sine kunder og helst være lidt foran sine kunder. Til at holde sig opdateret havde han fx Gottfried Christian Bohns *Waarenlager oder Produkten- und Waarenlexicon für Kaufleute, welches das Interessanteste und Brauchbarste aus der Naturgeschichte, Chemie und Technologie, und eine sorgfältige Beschreibung der im Handel vorkommenden Natur- und Kunstprodukte, der Art ihrer Gewinnung und Verarbeitung, ihrer Eigenschaften und Kennzeichen, der Örter, wo sie gewonnen werden, und woher man sie zieht, so wie des Handels mit denselben nach alphabetischer Ordnung enthält*. Den udkom første gang i 1788. Gennem den meget lange titel bemærker man, at beskrivelsen af produkterne også omfatter tekniske detaljer og hvilke råvarer og teknologi, man kan bruge til at udvikle nye produkter. Som før nævnt var Harpøth ikke bare forhandler af færdigprodukter, men også selv producent, både som landmand, tobaksfabrikant og gennem sit garveri, som han fik borgerbrev til at drive i 1791.⁷

Som hjælp til sin produktudvikling havde han en håndbog skrevet af friherre Karl Meidinger (1750-1820). Meidinger var statssekretær i Østrig og rådgiver i mineralogi og således ikke selv ekspert i garvning, men han havde samlet flere forskellige fremstillinger af garverieksperterne, Seguin i Frankrig, Pfeiffer i Tyskland og Suckow i Rusland: *Vollständige Abhandlung über die Lohgärberey oder die aufrichtige und gründliche Anweisung Sohl- und anderes lohgares Leder nachden mannigfaltigen alten und neuen Verfahrensarten verschiedener Länder und nach den bisherigen Grundsätzen in größter Vollkommenheit zu verfertigen. Mit ausführlicher Beschreibung einer neuen für Handel und Gewerbe wichtigen Erfindung die zum Garmachen des Leders bisher erforderliche lange Lohzeit abzukürzen, und das Sohl- oder Pfundleder in wenig Wochen gar zu machen, wodurch die Lohgärberey zur höchsten Vollkommenheit gebracht, die Erzeugung des Leders vermehrt und eine höhere Benutzung des Verlagscapital bewirkt wird; dann einem Anhang, wie rother und gelber Saffian und ächtes Juftenleder nach russischer Art in jedem Lande verfertiget werden können; alles aus eigener Erfahrung beschrieben* fra 1802. Udover denne håndbog i garvning havde Jens Harpøth også diverse praktiske håndbøger

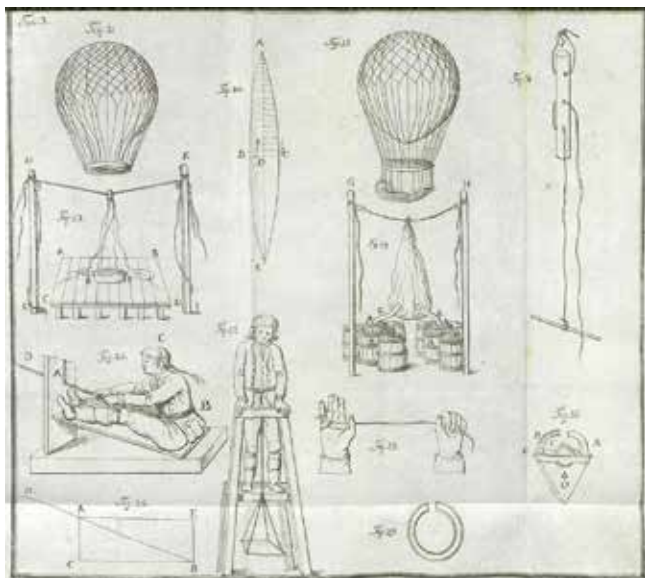

Jürgen Elert Krusens *Allgemeiner und besonders Hamburgischer Contorist*.

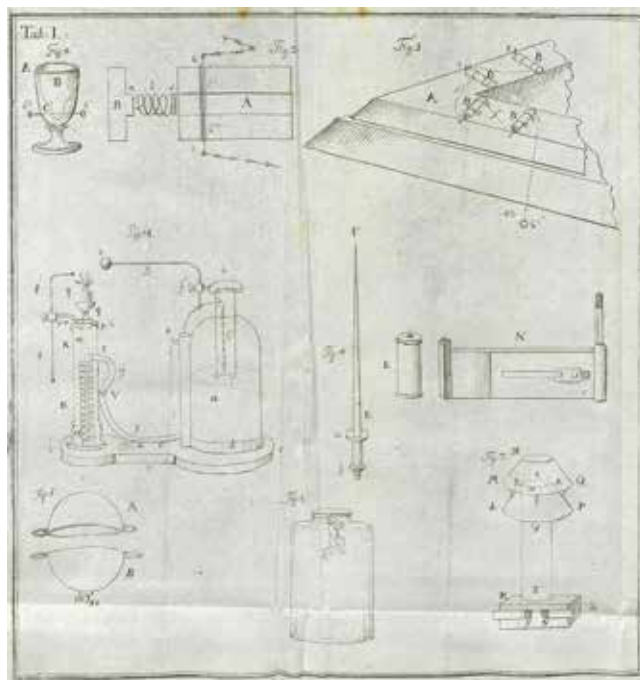
i ølbrygning, tobaksfabrikation, landbrug, havedyrkning og vinavl.

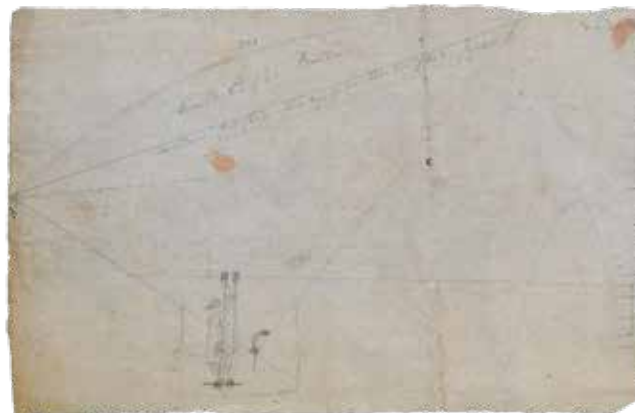
Endelig kommer vi til en særligt interessant bog, nemlig *Naturlig magie eller hexekunst* i to dele fra 1794, skrevet af professor Nicolai Bøtcher (1756-1821). Bøtcher blev født i Ribe, startede med at læse teologi, men gik senere over til medicin og tog doktorgrad i medicin i 1788. Han blev professor i fysik ved Københavns Universitet. I 1796 blev han stadsfysicus i Fredericia. Kort sagt en mand med mange fagområder ligesom Jens Harpøth, som var optaget af at foretage eksperimenter indenfor alverdens områder – i bogstavelig forstand en eksperimentel forsker. I slutningen af 1700-tallet er vi i en overgangsperiode mellem fortsat udbredt overtro og voksende forståelse for systematiske videnskabelige undersøgelser på alle områder. De to bind omfatter således

elektriske kunststykker, luftforsøg, magnetiske forlystelser, optiske forsøg, kemiske forsøg, mekaniske kunststykker, om balancekunsten, økonomiske kunststykker (drejer sig meget om mad og drikke) og medicinske kunststykker. Man kan næsten kalde det for en kogebog for en nysgerrig mand som Jens Harpøth, men muligvis også for andre. Bogen er nemlig udgivet efter at abonnenter havde bestilt bogen. Jens Harpøth er naturligvis selv en af abonnenterne. Det samme hans svigerinde, Madame Harpøth på Ulsund. Desuden er der bemærkelsesværdigt mange fra Vestjylland, præster, købmænd og embedsmænd, men også studenter, professorer, embedsmænd etc. fra hele landet. Endelig havde kongehuset bestilt en del eksemplarer. Jens Harpøth var absolut ikke alene om at være nysgerrig på alt mellem himmel og jord.

Illustrationer fra Nicolai Bøtchers *Naturlig magie eller hexekunst*.

Illustrationer fra Jens Harpøths egne noter, måske inspireret af Bøtcher. Tv. en svømmedragt syet af læder fra Harpøths garveri. Th. en brændluftballon.

En retfærdig, bestemt og velopdragen borger

Samfundsvidenskab, pædagogik, folkekultur	antal bøger
30 Samfundsvidenskaberne i alm.	0
31 Statistik, demografi	0
32 Politik	1
33 Økonomi	0
34 Lov og ret, Lovgivning	12
35 Statsforvaltning	4
36 Lokalforvaltning- og politik	1
37 Uddannelse, opdragelse m.fl.	3
38 Forsikring, forsorg, omsorg	0
39 Folkekultur i alm.	0

Jens Harpøth var ikke blot en driftig forretningsmand og optaget af dybe eksistentielle spørgsmål. Han var også en meget aktiv aktør i samfundslivet som eligeret borger i 40 år, hvoraf hovedparten var som formand. De eligerede

borgere udgjorde et slags bystyre, og formanden var en slags borgmester. Endelig var Harpøth borgervæbningskaptajn fra 1801 til 1817. Dette samfundsenagement kommer også til udtryk i hans bogsamling.

Ligesom i forhold til religion og forretningsliv, har vi ikke bare praktiske håndbøger, men også her tre værker, som behandler de principielle spørgsmål om, hvad ret og retfærdighed egentlig er helt generelt. Vi har Ludvig Holbergs vigtigste juridiske værk: *Naturens og folkerettens kundskab: bygget på de fornemste juristers principii: illustreret med eksempler af de nordiske historier* fra 1741. Dernæst kommer Lauritz Nørregaards *Naturrettens første grunde* fra 1784.

Sidst, men ikke mindst har vi vel et af de vigtigste juridiske værker overhovedet i 1700- og 1800-tallet, nemlig Charles-Louis de Secondat Montesquieus *Om lovenes natur og aarsag, eller Om det forhold, som lovene bør have til hver regierings forfatning*, som kom på fransk i 1748 med titlen *L'esprit des lois* og på dansk i 1770-71. Den havde en meget stor betydning for den politiske debat i Danmark i overgangen fra enevælde til folkestyre.

I naturlig forlængelse kommer Andreas Schyttes *Danmarks og Norges naturlige og politiske Forfatning* fra 1777. Andreas Schytte (1726-1777) var søn af en præst på Fyn og blev også teolog, men senere professor i offentlig ret og statsvidenskab ved Sorø Akademi. Hans hovedværk er fembindsværket *Staternes indvortes Regiering*, hvor det tydeligt fremgår, at han var en meget grundig herre, på én gang præget af Montesquieu og samtidig fortaler for enevælden og kongemagten. Han havde en stor tro på hvad videnskab, specielt statsvidenskab, kunne bidrage med til landenes velfærd.

Den samme tro på videnskab havde Harpøth antageligvis også, og vi finder således også Hagerups *Den dansk norske lovkyndighed, sammenhængende Lærebygning til juridisk Haandbog for lovkyndige Borgere* fra 1805 skrevet af Mathias Hagerup og *Hesselbergs juridiske collegium* fra

1755 skrevet af den norske jurist Engelbrecht Hesselberg (1728-1788).

Udover disse principielle værker indenfor jura og retsvæsen var der mange praktiske håndbøger med samlinger af forordninger, love, juridiske ordbøger og særlige oversigter for ret på særlige områder, som fx landvæsen.

Jens Harpøth boede, så vidt vi ved, aldrig sammen med nogen og blev aldrig gift og fik dermed ingen børn, men alligevel finder vi faktisk børne- og ungdomslitteratur i hans bibliotek. Den første er *Amerikas opdagelse*, på tysk, *Die Entdeckung von Amerika*, fra 1781 af Joachim Heinrich Campe (1746-1818). Campe var søn af en købmand og var forfatter, sprogforsker, pædagog og forlægger. Han var en af pionererne af udvikling af børne- og ungdomslitteratur, og året før Amerikabogen udgav han en ungdomsudgave af Robinson Crusoe, *Robinson Crusoe den Yngre*, som blev

Jens Harpøths Ringkøbing. Efter den Kongelige general Vej Commisions Befaling. Opmålt og tegnet af C.C.F. Zepeli. Udgivet i 1797.

meget populær i mange lande. Desuden var Campe med til at introducere en særlig form for pædagogisk litteratur fra England, nemlig *Klogskabsregler for unge Mandfolk som ere i Begreb med at træde ind i Verden: Tilforn en Deel af Campes Theophron. Det er uddrag af Grev Chesterfields breve til hans søn, i et hensigtsmæssigt udtog, og med nødvendige forandringer. Oversat af det tyske af Andreas Svendsen i 1792*. Der er således adskillige forfattere/litterater involveret. Først er der Grev Chesterfield, eller Philip Stanhope, den fjerde Earl of Chesterfield, senere Lord Chesterfield (1694-1773). Han var britisk statsmand, diplomat og litterat. Han havde en lang politisk og diplomatisk karriere, og blev meget kendt for de breve, han skrev til sin søn, *on the art of becoming a man of the world and a gentleman*. Han skrev bl.a. flere breve i forskellige sprog for at vise sønnen, hvordan man begik sig i den store verden. Disse mange breve blev så bearbejdede i en mindre udgave af Campe, som vi har set på tidligere, i forbindelse med bogen om opdagelsen af Amerika. Her er det en blanding af Campes egen bog om gode råd til ungdommen. Det er alt sammen oversat af den danske oversætter og landmåler Andreas Svendsen, som har oversat flere forskellige værker, således også Johan Beckmanns værk om teknologi.

Jens Harpøth: en mand af sin tid

Vi har nu set på Jens Harpøths private bibliotek og fundet ud af, at han tilsyneladende har været ganske vel orienteret indenfor en lang række områder, selvom vi jo ikke ved, om han har læst det hele. Han har i hvert fald været så velinformeret, at han har kunnet anskaffe dem. Vi kan også ud fra de mange tyske titler gå ud fra, at han var tysk-kyndig, og bemærkninger i Harpøths regnskabsbøger tyder på, at han også beherskede fransk, så man kan godt med en vis ret kalde ham for en verdensmand.

Selvom Jens Harpøth nok må siges at være speciel i Ringkøbing, så var han måske i virkeligheden ganske tidstypisk, når man kigger lidt bredere ud både i Danmark og rundt i Europa i en tid, hvor samfund og stater var i opbrud, både politisk, økonomisk, teknologisk etc. Hvis vi fx ser på flere af forfatterne, inklusiv oversættere, af de værker, som stod i Harpøths bibliotek, så var de ikke bare aktive indenfor ét fagfelt, men indenfor meget forskellige områder som naturvidenskab, teknologi, politik, teologi og pædagogik, ligesom Jens Harpøth var det gennem sine mange forskellige virkeområder. På denne måde kan han ses som en del af og repræsentant for det store europæiske oplysningsprojekt. Hvordan Jens Harpøth så udmøntede det i sin praktiske hverdag, det vil kommende studier fortælle om.

Niels Windfeld Lund kan kontaktes på niels.windfeld.lund@uit.no

Noter

1. Nicki Daniel Jensen: Jens Harpøth – en original i Ringkøbing. *opdatering* 2014, s. 103-110; Jens Harpøth – en Ringkjøbing original. *Ringkjøbing Aarbog* 1943-44, s. 5-11, genoptrykt i *Jul i Ringkøbing* 1976, s. 3-10.
2. Niels Windfeld Lund: Ringkøbings Leonardo da Vinci. Jens Harpøth (1758-1844): en moderne borger. *Siden Saxo* 2015:2, s. 16-25.
3. <https://da.wikipedia.org/wiki/Polyhistor>
4. Rigsarkivet: Ringkøbing Amt: B-008-1048 Eksekutorskifteprotokol i Jens Harpøths bo i Ringkøbing 1844-1846 (kan læses på arkivalieronline).
5. Om Harpøth og Tang slægterne og brødreminigheden i Hardsyssel, se P. Storgaard Pedersens artikler i *Hardsyssel Årbog*: "Brødreminigheden i Hardsyssel", 1910 s. 102-156; "Meddelelser om slægten Harpøth" 1913, s. 1-50 og "Slægten Tang. Efterkommere af Laur. Tang på Nørtang i Ulfborg", 1921, s. 1-37.
6. Rigsarkivet, Ringkøbing amt, eksekutorskifte efter Jens Harpøth 1844-46, dokumenter, 1048.
7. Rigsarkivet; B8-299/300, Ringkøbing amt, Kopiindberetninger om byens fabrikker (1774-1815).